

KOLLARICS TÍMEA¹**A tanösvényektől az élményösvényekig –
történeti áttekintés a tanösvények fejlődéséről²**

A tanulmány a tanösvények kialakításának történetét mutatja be a kezdetektől az élményösvények megjelenéséig nemzetközi kitekintéssel, főleg a német nyelvterületekre fókuszálva. Kutatásaink célja a tanösvények fejlődéstörténetének vizsgálata az Egyesült Államokban, Németországban, Ausztriában, Svájcban és Nagy-Britanniában, elsősorban a rendelkezésre álló szakirodalmak elemzése alapján. Magyarországon a tanösvények és az élményösvények is később jelentek meg, mint a fent említett országokban. Kutatási eredményeink birtokában megállapítható, hogy a korai nemzetközi tanösvények közül volt néhány olyan úttörő létesítmény, amely pedagógiai szempontokat is előtérbe helyezett. Sajnálatos azonban, hogy ez a tendencia Európában sem a nemzetközi, sem a magyarországi tanösvények esetében nem vált a tervezési gyakorlat részévé.

Bevezetés

A nyugati világban élő emberek érdeklődése először a 18. század végén fordult intenzíven a természet felé. A korabeli romantikus gondolkodású értelmiségiek radikálisan szakítottak a 18. századra oly nagyon jellemző feltétlen haladáshittel, és alapvető tapasztalatként fogalmazták meg, hogy a civilizáció fejlődése veszteséggel (is) jár (Patyi, 2009; Patyi, 2011). Úgy vélték, a nyugati civilizációban a technikai fejlődést követő társadalmi és civilizációs változások felbomlasztották az emberi élet eredendő egységét, megszűnt a természet és az ember őseredeti harmóniája. A korabeli költői toposzt használva: kiűzettünk a paradicsomból. A romantikus költők és gondolkodók rezignáltak, illetve a remény számára új kiindulópontokat keresve fordultak a jelentől a múlt, a felnőtt emberek világától a gyermeklét és a kultúrától, civilizációtól a természet felé (Patyi 2009; Patyi, 2011).

Hazánkban a 19. század végén jelent meg a természetszeretetre, a természetvédelemre nevelés fontossága Hermann Ottó munkásságával kapcsolatban (Hartl, 2016). A tanösvények létesítésére azonban még majdnem száz évet kellett várni. A tanösvények a környezeti nevelés fontos színterei, ezért fejlődéstörténetük vizsgálatakor szem előtt kell tartanunk a pedagógiai

¹ PhD, adjunktus, Soproni Egyetem Benedek Elek Pedagógiai Kar, Neveléstudományi és Pszichológiai Intézet; e-mail: kollarics.timea@uni-sopron.hu

² Jelen tanulmány az EFOP-3.6.1-16-2016-00018 – A felsőoktatási rendszer K+F+I szerepvállalásának növelése intelligens szakosodás által Sopronban és Szombathelyen című projekt támogatásával készült.

vonatkozásokat. A környezeti nevelés a környezettudatos magatartás, a környezeti felelősség és a fenntartható életmód kialakítása szempontjából nélkülözhetetlen (Havas, 1999; Palmer–Neal, 2002; Lükő, 2003; Havas–Varga, 2006; Kováts–Németh, 2010; Molnár, 2016).

1. A tanösvények kialakítása - nemzetközi történeti áttekintés

A tanösvények létesítésének kezdete a két világháború közötti időszakra nyúlik vissza. Az első hivatalos természeti tanösvényt az Egyesült Államokban alakították ki: a Palisade Interstate Parkban Lutz múzeumigazgató létesítette 1925-ben. Ez a tanösvény egy 1,5 km hosszú körút volt, és a hétvégi kirándulókat szerette volna motiválni a természet megfigyelésére. A tanösvény az egyik részén táblák segítségével mutatta be az ismereteket, míg a másik része a megszerzett ismeretek önálló ellenőrzésére szolgált (Szekeres szerk., 1999; Oelsner–Rosemann, 2008; Ammer–Pröbstl, 1991; Ebers et al., 1998; Kollarics, 2015). Környezetpedagógiai szempontból az első tanösvény rendkívül előremutató és haladó szellemű volt, hiszen az átadott ismereteket ellenőrizte, a látogatókat pedig motiválta saját tevékenységek végzésére. Ez az interaktivitás a tanösvények történetében csak később (a 80-as években) jelent meg újra (Ebers et al., 1998; Eder–Arnberger, 2007).

Európában az első természeti tanösvényt Németországban alakították ki 1930-ban, a berlini állatkert igazgatója, Zimmer professzor kezdeményezésére a Bredower Forst nevű erdőben, Nauen település közelében (Ebers et al., 1998). Ez a tanösvény is a természet megfigyelésére, a múzeum- és állatkert-látogatásra ösztönözte a látogatókat (Erdmann, 1975). A második világháborúig, illetve a háború után csak csekély mértékben növekedett a tanösvények száma Németországban (Erdmann, 1975; Ebers et al., 1998). Az első *erdei tanösvény* – az 1950-es években - Odenwaldban Rupprecht Bayer pedagógus nevéhez fűződik, aki főleg az erdei növényeket és állatokat mutatta be a látogatóknak, hogy a természethez fűződő viszonyukat erősítse és környezettudatosságukat fokozza. A 60-as években, a növekvő társadalmi jóléttel párhuzamosan, egyre több lett a tanösvények száma (Ebers et al., 1998). 1965-ben 45 tanösvény volt, majd rövid idő alatt hatszáz létesült, többségük a háborúban jelentősen lecsökkent erdőállomány védelme és a hozzájuk kapcsolódó társadalmi tudatformálás céljából (Ebers et al., 1998; Kollarics, 2015). A szabadidejüket az erdőben töltő látogatók ugyanis jelentősen károsították az erdőket.

Kezdetben tiltó táblákkal próbálták az erdőállományt védeni az emberi károkozásoktól és a látogatókat a kijelölt útvonalakon tartani, de ez kevés sikerrel járt. A tiltó utasításokat aztán felváltották a felvilágosító táblák, amelyeken kérések és információk szerepeltek, így próbálták

a kirándulókat befolyásolni, nevelni, irányítani (Ebers et al., 1998). A tanösvények tervezésében, ezáltal pedig a társadalmi tudatformálásban is, az erdészetek, a minisztériumok és a Schutzgemeinschaft Deutscher Wald (Német Erdő Védegylete) munkatársai vettek részt (Kollarics, 2015). Úttörő volt ebben a munkában az SDW Nord akkori vezetője, Klaus Gundelach Dietrich Weldt közreműködésével (Ebers et al., 1998). Ők szorgalmazták, hogy bizonyos erdőrészeket nyissanak meg a lakosság előtt, és az ösvényeken táblákon mutassák be a szükséges információkat, valamint a helyes viselkedés szabályait. A magyarázó táblákon bizonyos erdőrészekben az erdő funkcióit és ökológiai sajátosságait tüntették fel, ezáltal vezetve és felvilágosítva a látogatókat (Ebers et al., 1998).

Időközben megjelentek az erdők rekreációs funkciói is - az erdők szélén parkolók kiépítésével próbálták ösztönözni a városi embereket a természetben való feltöltődésre (Szekeres szerk., 1999; Oelsner–Rosemann, 2008; Ammer–Pröbstl, 1991; Ebers et al., 1998; Kollarics, 2015). A megnövekedett számú információs táblákkal ellátott tanösvények, amelyeken szövegek és ábrák segítségével mutatták be a fajokat, időközben zavaróvá váltak a természeti környezetben („táblaerdők”), ezért egyre gyakrabban számozott karókkal és hozzájuk tartozó kísérfüzetekkel kezdték felváltani a táblás tanösvényeket (Ebers et al., 1998).

Az 1960-70-es években, a „nagy tanösvény-bumm” időszakában ifjúsági csoportokat kezdtek bevonni az erdei tanösvények létesítésébe és fenntartásába, köztük élenjárt a Schutzgemeinschaft Deutscher Wald által akkoriban alapított Deutsche Waldjugend nevű szervezet. A „cselekvésorientált oktatás a szabadban” mottót követve egyre több iskola vette fel a kapcsolatot környezetvédelmi szervezetekkel. Az ifjúság bevonása, az oktatási intézmények és a természet-környezetvédő szervezetek együttműködése, valamint a saját kezdeményezések, aktív tevékenységek és a gyakorlatorientáltság által fejlődött a környezettudatosság. Mindez máig fontos eleme a környezeti nevelésnek Németországban (Ebers et al., 1998). A 70-es években azonban felismerték, hogy a csupán statikus információátadás, amely a tanösvényeket jellemzi, csak kevés tanulási sikerrel jár. Stichmann vezette be a *Lernpfad*, vagyis a *tanuló ösvény* fogalmát a *Lehrpfad*, azaz a *tanító ösvény* helyett. Az ösvényeken megjelentek a gondolkodtató kérdések, az összehasonlító, határozó, megfigyelő és méréses feladatok. A tanösvények így az „erdő osztálytermeivé” váltak, így nemcsak a diákok, hanem a természetjárók számára is tudásközvetítést jelentettek. Nem elhanyagolható „mellékhatásuk” az sem, hogy a változatos tanulási formák mellett a természettel való közvetlen kapcsolat fenntartható élményt biztosít.

A 80-as években tovább fejlődött ez a gondolat, és megjelent egy új pedagógiai megközelítés a természeti oktatásban: a *természeti élmény (Naturerleben)* (Ebers et al., 1998). Ezután

jöttek létre az ún. második generációs tanösvények, a felfedező ösvények és a tematikus ösvények. A hagyományos tanösvények környezetpedagógiai hasznosulása nem érte el a kívánt hatást (Oelsner–Rosemann, 2008; Kollarics, 2015). Az élményösvény első definíciója 1994-ben jelent meg. Célja ennek is az ismeretátadás és a környezet iránti fogékonyság növelése volt (Janssen et al., 1994; Lehnes–Zányi, 2006). Az 1990-es évektől a klasszikus tanösvényeket kezdték felváltani az élményösvények (Erlebnispfade), amelyek a statikus ismeretátadás helyett az aktív ismertszerzésre helyezték a hangsúlyt, a látogatók érzékszerveinek bevonásával és élménypedagógiai elemekkel (Schärer, 2011). Ebers később a természeti élményösvény (Naturerlebnispfad) kifejezést használja, amely az érzékelő ösvény (Sinnespfad) és a tudásközvetítés kombinációjaként értelmezhető (Ebers et al., 1998) (1. kép). Megerle szerint „a természeti élményösvény (Naturerlebnispfad) a környezeti nevelés médiuma, amely különböző érzékszervek és a látogatók interaktív bevonása által természeti élményeket közvetít.” (Megerle, 2003, p. 8).

1. kép: Naturerlebnispfad Bayerischer Wald egy állomása
(Forrás: saját készítés)

Ausztriában a 60-as évekig kevés információ áll rendelkezésünkre a tanösvények létesítésének körülményeiről. A legrégebbi tanösvényeket valószínűleg a 60-as évek közepén alakították ki Vorarlberg, Niederösterreich, Steiermark és Oberösterreich tartományokban. A legtöbb esetben ezek olyan ösvények voltak, amelyek fajok ismertetésére korlátozódtak egy-egy útszakaszon növényeket bemutató táblákkal - környezetpedagógiai megközelítésről itt még nem beszélhetünk. 1987-ig mindössze 200 tanösvény létesült Ausztriában, húsz évvel később azonban már közel 700 tanösvényt említenek a felmérések (Eder–Arnberger, 2007), köztük szép számmal szerepelnek élményösvények is. A tanösvények létesítése kapcsán problémaként fogalmazódott meg, és negatív megítélést váltott ki az évtizedek során Ausztriában, hogy a pénzügyi források

csak a tanösvények építésére fordítottak, a fenntartásukra és gondozásukra azonban nem maradtak sem anyagi, sem személyi források (Eder–Arnberger, 2007). Ez a probléma Magyarországon is fennáll.

Svájcban csak az 1970-es Első Európai Természetvédelmi Év után jöttek létre tanösvények – az elsőt Ernst Zimmerli létesítette a hozzá kapcsolódó pedagógiai-módszertani füzetrel együtt angol mintára, amely abban az időben még ritka kivételnek számított (Schärer, 2011). Ez környezetpedagógiai aspektusból példaértékű kezdeményezés volt (Kollarics, 2015). A kísérőfüzetben használati utasítás, tanácsok a megfigyelési feladatokhoz, feladatlapok, teszt- és gondolkodtató kérdések szerepeltek (Zimmerli, 1980). Svájcban a tanösvények első elnevezése Naturlehrpfad, vagyis természeti tanösvény volt. Létesítésükben úttörő szerepe volt Zürichben Carlo Oldani városi erdésznek, aki az első ösvények létrehozását kezdeményezte (Zimmerli, 1980).

Nagy-Britanniában 1949-től kezdődően indultak átfogó munkálatok a nemzeti parkok támogatásával sétautak és egyéb ösvények szisztematikus kialakítására (national trails). A tanösvények (nature trails, nature study paths) és rekreációs ösvények (recreational trails) is lehetnek lokális, regionális és nemzeti jelentőségűek. Ezek mára már több ezer kilométer hosszúságban hálózják be a szigetet a természet és a kultúra megismerését célzó nemzeti ösvényhálózatban (Agate, 2004; Kollarics, 2015).

2. A tanösvények története Magyarországon

Magyarországon a tanösvények őseinek a leglátogatottabb kirándulóhelyeken - különösen a védett természeti területeken – kijelölt és ismertetőtáblával ellátott turistautakat tekintetjük (Mikházi, 2006). Az első tanösvénynek nevezhető bemutatóhelyet 1972-ben a Szalajka-völgyi Erdei Múzeumhoz kapcsolódó Horotna-völgyben hozták létre. Kezdetben erdei tanulóútnak vagy sétaútnak nevezték, de Kovács Jenő az Erdei Múzeumról írt könyvében már tanösvénynek nevezi 1982-ben (Kárász szerk., 2003; Kollarics, 2015). Hazánkban az 1990-es évektől élénkült meg a tanösvények tervezése, elsősorban a nemzeti parkok megalakulásának és munkásságának köszönhetően. A nemzeti parkok szakemberein kívül számos erdőgazdaság, civil szervezet és önkormányzat is létesített tanösvényeket, de oktatási, kulturális intézmények és vállalkozások is szerepet vállaltak ebben a munkában. A tanösvények száma különösen a 2000-es évek elején gyarapodott. 1999-ben még csak 62 tanösvény működött az országban, 2007-ben ez a szám már 359 volt, amiből 147 volt nemzeti parki fenntartásban, 212 pedig egyéb szervezet kezelésében (Kiss szerk., 2007). A Földművelésügyi Minisztérium Nemzeti Parki és Tájvédelmi Főosztályának nyilvántartásában 2014-ben 466 tanösvény szerepelt, ezek közül 169 állt a nemzetipark-

igazgatóságok, 297 pedig egyéb szervezet fenntartásában. Az egyéb szervezetek közül az erdészetekhez tartozó tanösvények alkotják a második legnagyobb csoportot (60 db).

Hazánkban - a nemzetközi, különösen a németországi tendenciákkal összehasonlítva - később jelentek meg az élményösvények (2. kép). Azonban létesítésüket, elnevezésüket illetően a mai napig nincs egységes szabályozás és szempontrendszer (a tanösvények esetében is csak természetvédelmi területekre vonatkozóan létezik egy rövid szabvány).

2. kép: Pele-körút (Csopak)
(Forrás: saját készítés)

3. Összegzés

A tanösvények kialakulásának, fejlődésének történetét vizsgálva véleményünk szerint fontos megemlíteni az eltérő gyökereket: az amerikai tanösvények inkább a természetvédelemhez, a németországiak inkább az erdészetekhez kötődtek, míg a magyar tanösvények a turistautakból alakultak ki, és további fejlődésük már a természetvédelmi szervezetekhez és az erdészetekhez kötődik. Egy 1995-ös felmérés szerint a németországi tanösvények 55 %-ának a témája az erdő volt, míg egyéb természeti témát a 660 vizsgált tanösvény 30 %-a érintett (Ebers et al., 1998). Megfigyelhető tehát a tanösvények erdőhöz, természetvédelemhez és turizmushoz való szoros kapcsolódása. Azonban a német nyelvterületeken már a '90-es években megjelenő élményösvények Magyarországon évtizedes késéssel jelentek meg.

Környezetpedagógiai és interpretációs szempontból vizsgálva rendkívül előremutató és példaértékű volt az első amerikai tanösvény (Palisade Interstate Park), amely az átadott ismereteket ellenőrizte is. Európában ugyan később kezdődött a tanösvények létesítése, de a 70-es

években Svájcban, Zimmerli professzor által létesített természeti tanösvény is kiemelkedő jelentőségű volt pedagógiai-módszertani szempontból. A korai nemzetközi tanösvények közül tehát volt néhány olyan úttörő létesítmény, amely pedagógiai szempontokat is előtérbe helyezett. Sajnálatos, hogy ez a tendencia Európában sem a nemzetközi, sem a magyarországi tanösvények esetében nem vált a tervezési gyakorlat részévé.

Fontos megjegyezni azt is, hogy – eddigi kutatásunk tapasztalatai alapján – sem a tanösvények, sem az élményösvények meghatározása nem egységes. A szakirodalomban is léteznek bizonytalanságok, ezért fordulhat elő német nyelvterületeken is, hogy egy élményösvényként titulált tanösvény valójában klasszikus tanösvény (Oelsner–Rosemann, 2008), de akár az ellenkezőjét is megfigyelhetjük, vagyis hogy egy tanösvénynek nevezett létesítmény megfelel az élményösvény kritériumainak.

BIBLIOGRÁFIA

- Agate, E. (2004). *Footpaths*. BTCV Practical Handbook Series. UK: British Trust for Conservation Volunteers.
- Ammer, U.– Pröbstl, U. (1991). *Freizeit und Natur: Probleme und Lösungsmöglichkeiten einer ökologisch verträglichen Freizeitnutzung*. Hamburg-Berlin: Verlag Parey.
- Ebers, S.– Laux, L.– Kochanek, H-M. (1998). *Vom Lehrpfad zum Erlebnispfad: Handbuch für Naturerlebnispfade*. Wetzlar: NZH Verlag.
- Eder, R.–Arnberger, A. (2007). *Lehrpfade-Natur und Kultur auf dem Weg: Lehrpfade, Erlebnis- und Themenwege in Österreich*. Wien: Böhlau Verlag.
- Erdmann, W. (1975). *Lehrpfade und ihre Gestaltung*. Oldenburg: Holzberg.
- Hartl, É. (2016). Madarak és Fák Napja rendezvénysorozattal a környezettudatosságra nevelésért. In: Lett, B.–Stark, M.–Horváth, S. (Ed.), *Tanulmánykötet Mészáros Károly tiszteletére 2016*, (pp. 75–82). Sopron: Nyugat-magyarországi Egyetem Kiadó.
- Havas P. (1999). A környezeti nevelés néhány pedagógiai elve és területei. In: *A környezetpedagógia időszerű kérdései: válogatott írások: oktatási segédanyag*, (pp. 30–42). Eger: EKF Líceum Kiadó.
- Havas, P.– Varga, A. (2006). A környezeti neveléstől a fenntarthatóság pedagógiai gyakorlata felé. In: Varga A. (Ed.), *Tanulás a fenntarthatóságért*, (pp. 49–72). Budapest: Országos Közoktatási Intézet.
- Janssen, J.– Lottmann, R.– Rump, C. (1994). *Erlebnispfade statt Lehrpfade*. Seminarbericht. Winsen: Gut Sunder.

- Kárász, I. (Ed.). (2003). *Természetismereti tanösvények Észak-Magyarországon*. Eger: Tűzliom Környezetvédelmi Oktatóközpont Egyesület.
- Kiss, G. (Ed.). (2007). *Tanösvények tervezése: módszertani útmutató*. Eger: Bükki Nemzeti Park Igazgatóság.
- Kollarics, T. (2015): *A tanösvények szerepe a környezeti szemléletformálásban – tervezés, hatékonyságvizsgálat és módszertani vonatkozások* [Doktori disszertáció]. Nyugat-Magyarországi Egyetem, Sopron.
- Kováts-Németh, M. (2010). *Az erdőpedagógiától a környezetpedagógiáig*. Pécs: Comenius Kiadó.
- Lehnes, P.– Zányi, É. (2006). *Lehr-, Erlebnis- und Themenpfade: Handbuch*. Naturpark Südschwarzwald.
- Lükő, I. (2003). *Környezetpedagógia: bevezetés a környezeti nevelés és oktatás pedagógiai és társadalmi kérdéseibe*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Megerle, H. (2003). *Naturerlebnispfade – neuen Medien der Umweltbildung und des Landschaftsbezogenen Tourismus? Bestandsanalyse, Evaluation und Entwicklung von Qualitätsstandards*. Tübingen: Geographisches Institut der Universität Tübingen.
- Mikházi, Zs. (2006). Természeti értékeink megismerése (1): A tanösvényekről általában. *Kertészet & Kertépítészet*, 6. évf. 1. szám. pp. 18–19.
- Molnár, K. (2016). Élményalapú környezeti nevelés. In: Lett, B.–Stark, M.–Horváth, S. (Ed.), *Tanulmánykötet Mészáros Károly tiszteletére 2016*, (pp. 69–73). Sopron: Nyugat-magyarországi Egyetem Kiadó.
- Oelsner, G.–Rosemann, D. (2011). *Lehrpfade und Lehrgärten: Arbeitsmaterialie Agenda-Büro Nr. 47*. Karlsruhe: LUBW Landesanstalt für Umwelt, Messungen und Naturschutz Baden-Württemberg.
- Palmer, J.–Neal, P. (2002). *A környezeti nevelés kézikönyve*. Budapest: Körlánc Egyesület.
- Patyi, G. (2009). A gyermekkor idealizáló-utópikus szemlélete a korai német romantikában. In: Tengerdi, A.–Varga, L. (Ed.), *A gyermeklét narratívái*, (pp.54–65). Sopron: Edutech Kiadó.
- Patyi, G. (2011). Az elveszett paradicsom iránti romantikus vágyódástól a fröbéli gyermekkeretkig: egy nevelőintézmény keletkezésének eszmetörténeti gyökereiről. *Képzés és Gyakorlat*, 9. évf. 1-2. sz. pp. 47–56.
- Schärer, R. (2011). *Theorie der Erlebnispfade*. [online]. In: Roger Schärer honlapja, Zürich. [online] <http://www.uru.ch/blog/2011/07/30/theorie-der-erlebnispfade/> [2013. július 20.]
- Szekeres, P. (Ed.). (1999). *Naturlehrpfade*. Marburg: Institut für Ökologie.

Zimmerli, E. (1980). *Freilandlabor Natur: Schulreservat, Schulweiher, Naturlehrpfad. Schaffung, Betreuung, Einsatz im Unterricht*. Schweizerisches Zentrum für Umwelterziehung. Zürich: WWF Schweiz.

TÍMEA KOLLARICS

*FROM NATURE TRAILS TO NATURE EXPERIENCE TRAILS – A HISTORICAL OVERVIEW OF THE
EVOLUTION OF NATURE TRAILS*

The study presents the history of the creation of nature trails (educational paths) from the beginning to the appearance of nature experience trails with an international focus, with a special focus on German-speaking areas. The evolution of nature trails can be examined on the basis of available literature primarily in the United States, Germany, Austria, Switzerland and the United Kingdom. In Hungary, the educational paths and nature experience trails appeared later than in the above mentioned countries. According to our research results, we may demonstrate that among early international nature trails there were a few that focused on educational aspects, too. Unfortunately, in Europe this tendency has not become the part of planning either in the case of international or in Hungarian nature trails.

